

УДК 351.746.1(477)(075.8)

О. Г. Бортнікова,
к. філос. н, доцент кафедри національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентові України

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються нові підходи до категорії “соціальна безпека” в системі національної безпеки держави, аналізуються загрози у соціальній сфері як фактори соціальної безпеки, пропонується механізм безпечної взаємодії за допомогою становлення системи соціального партнерства у соціальній сфері.

In the article are examined new going near a category “social security” in the system of national security of the state, threats are analysed in a social sphere as factors of social security, the mechanism of safe co-operation is offered by becoming of the system of social partnership in a social sphere. Keywords: public administration, national security, social security, social partnership.

Ключові слова: державне управління, національна безпека, соціальна безпека, соціальне партнерство.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перше десятиліття ХХІ століття в контексті досягнень і криз в житті народів і держав може бути охарактеризоване, на думку автора статті, безпрецедентною та зростаючою увагою до проблем людини, сім'ї, народів, цивілізацій — до фундаментальних проблем соціальної безпеки.

Втрата державною владою при легітимній підтримці структур громадянського суспільства інтелектуальної ініціативи в повсякденному житті мільйонів українців привела до тривожного рівня втрати усвідомлення загальнонаціональної мети, сенсу життя; деформування ідеали, цінності, традиції і звичаї народів України. Руйнування основних принципів спілкування людей в будь-якому співтоваристві — довіри, солідарності, тобто єдності переконань і дій, взаємодопомоги, підтримки і сумісної відповідальності — сприяє відчуженню, роз'єднаності, бездуховності, безвідповідальності, байдужості до долі інших людей. Ключова роль у суспільстві має бути відведена феномену становлення і функціонування соціальної безпеки. Оформилася стійка сукупність небезпек для людини і людства: нові соціальні

загрози і виклики. Абсолютно новим супервикликом стає і розуміння того, що із такими соціальними загрозами і викликами не можливо впоратися без узгодження процедури соціального партнерства; його механізмів; способів оформлення і привласнення кожним партнером результатів спільної діяльності; участі у витратах, в подоланні наслідків деструктивних факторів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Процес формування наукової теорії партнерства від його витоків (теорій соціальної взаємодії, які сформовані у працях філософів та суспільних діячів кінця ХІХ — початку ХХ століть: Ле Пле, Дж. Мілля, Ж.-Б. Сея, Л. Дюгі, Е. Фрізе та ін.) до формувань принципів (що знайшли своє втілення у працях таких вчених, як Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, Г. Бласко, С. ван Паридон, А. Кайзер, Р. Румпель, В. Албеда), питання соціального партнерства однією із перших в Україні дослідила Т.М. Ляшенко [11]. А.С. Лобанова ставить проблему необхідності обґрунтування розвитку соціально-політичного партнерства в контексті реалій українського суспільства [9]. Практики

глобального функціонування партнерських взаємодій (соціальних, політичних, військових і т. д.), які отримали вираз в концепті “партнерство”, детально розглянуто в статті В.М. Кузнєцова “Культура партнерства як культура життя” [8]. Процес формування передумов державно-суспільного партнерства у вирішенні повсякденних завдань, які поки що погано усвідомлюються державою, але вже добре зрозумілі суспільству, досліджує І.В. Євдокимов [4]. Становленню основ гуманітарної безпеки в контексті партнерства присвячені наукові доробки Л.І. Сергєєвої [17]. Динаміка становлення і функціонування основ соціальної безпеки аналізується як в дослідженнях учених України [2; 19], так і в роботах зарубіжних авторів [6; 14]. Лише системні знання дадуть змогу відповісти на численні питання епістемології соціальної безпеки. Як виклик історії постала для українського суспільства здатність забезпечити ефективне державне управління та гідний рівень соціальної безпеки. Вважаємо, що однією з таких форм стабілізації соціального середовища може бути соціальне партнерство. Проблематика з’ясування сутності соціального партнерства залишається недостатньо поширеною в науковому соціологічному дискурсі. На жаль, поки не існує літератури за цією проблематикою.

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Виняткова важливість прояву соціальних партнерських взаємодій, соціальних партнерських відносин відмічена на рубежі ХХ і ХХІ століття. Багатьма ученими наголошується на їх глобальному розповсюдженні і визнанні. Загальним в цьому процесі є формулювання нової філософії, соціології і політології безпеки: виділено достатньо чітко, що головну загрозу у ХХІ столітті в основному складають невоєнні фактори. Вважаємо, що становлення основ соціальної безпеки у контексті соціального партнерства (як нового інституту) може сприяти вдосконаленню як теорії безпеки, так і, можливо, практичної діяльності у соціальній сфері.

Цілі статті полягають у з’ясуванні наявних суспільних умов у сучасному українському соціумі для започаткування та розвитку соціального партнерства у контексті державного управління соціальною безпекою. Для досягнення мети необхідно, насамперед, концептуалізувати поняття “соціальне партнерство”.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сфері забезпечення національної безпеки провідним і первинним суб’єктом є держава. В той же час суб’єктами забезпечення національної безпеки можуть виступати і виступають різні об’єднання громадян: політичні партії, громадські організації, комерційні структури. Проте їх участь значною мірою обмежена правовим статусом і нормативними актами, що регламентують їх діяльність [1].

Великого значення набуває створення громадянами самодіяльних суспільних структур для підтримки громадського порядку, самозахисту громадян і самого суспільства (недержавних систем безпеки, груп самооборони, структур на підтримку діяльності правоохоронних органів, природоохоронних громадських організацій).

На державу в даному випадку покладається “обов’язок стимулювати колективну участь громадян у забезпеченні національної безпеки” [3, с. 590]. Тільки взаємодія всіх перелічених суб’єктів дозволить захистити особу, суспільство і державу від реальних і потенційних загроз. На жаль, в базових документах, що окреслюють коло проблем національної безпеки, практично не приділяється уваги соціальній безпеці. Соціальна безпека в широкому сенсі відображає соціальні вимоги і гарантії попередження небезпек, загроз особі (особиста безпека), суспільству (суспільна безпека), окремій групі (колективна, групова безпека). Включення у даний контекст безпеки держави співпадає з інтерпретацією національної безпеки в сучасному її трактуванні. Забезпечення соціальної безпеки є “діяльною взаємодією” усіх суб’єктів. Механізмом діяльної взаємодії може виступати соціальне партнерство.

Соціальне життя сьогодні відрізняється динамікою і характеризується новими пріоритетами. Одним з таких пріоритетів виступає людина, співвідношення її інтересів з інтересами суспільства та держави. С.А. Фомін справедливо відзначає, що “людина при цьому ставиться в центр досліджень, що проводяться, і інших заходів — як головна соціальна цінність” [20, с.32].

Погоджуючись з точкою зору А.О Прохожева і Г.П. Ситника щодо необхідності формування нових підходів до дослідження безпеки в світлі сучасних концепцій розвитку, що детермінують перехід від вузького поняття національної безпеки до всеосяжної концепції безпеки людини, тобто прагненням замінити безпеку країн і територій безпекою людей [15; 18], автор переконаний в доцільності детальнішої розробки терміна “соціальна безпека”.

Соціальна безпека повинна включати не просто захист людини, а й створення умов до відтворення і вдосконалення життя за допомогою взаємоспрямованих соціальних дій особи, суспільства і держави як суб’єктів безпеки. Тільки за такого підходу до соціальної безпеки будуть захищені життєво важливі потреби й інтереси особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що гарантують поступальний розвиток людини, суспільства і держави.

Як ми бачимо, безпека не існує у відриві від загальнолюдської діяльності. Вона тісно пов’язана зі всіма сторонами життя суспільства, головною метою якого є забезпечення свого існування і розвитку. Висока значущість функції забезпечення безпеки пояснюється тим, що вона активно впливає на формування напрямів і можливих шляхів розвитку в тій або іншій сфері життєдіяльності.

Для забезпечення державного управління соціальною безпекою необхідно розвивати систему соціального партнерства у соціальній сфері. В Україні достатньо швидко для соціуму, що модернізується, відбувається становлення нової форми регулювання взаємодії влади і громадянського суспільства — соціального партнерства, здатного стати одним з найважливіших інститутів української громадянської культури в наступному сторіччі. Постає важливе наукове завдання: вироблення теоретичної концепції, яка дозволить розглядати соціальне партнерство як особливий тип соціальних відносин, взаємодії соціальних груп та державних інститутів, що надасть їм

можливість вільно виражати свої інтереси, знаходити цивілізовані способи їх гармонізації і реалізації в процесі досягнення загальної мети.

Важливим щодо дослідження соціального партнерства, практик його стримких трансформацій у ХХІ столітті є наукове визначення змісту цієї категорії, а саме — змісту понять “партнер”, “партнерство” та “соціальне партнерство”.

“Партнер” у словнику О. Кравченко визначається як: 1) учасник; товариш; 2) компаньйон, партнер; 3) чоловік, дружина; 4) співмешканець, співмешканка; 5) контрагент” [7, с. 347]. В.М. Кузнєцов наводить наступні підсумки вивчення робіт авторів, що займаються дослідженням широкого кола взаємодій (партнерських) та відзначає такі характерні особливості для партнера як суб’єкта партнерських взаємодій:

- добровільний характер вступу суб’єкта (людини, організації, інституту, держави) в партнерські відносини;

- наявність своїх оформлених цілей і орієнтованість на їх узгодження з цілями інших суб’єктів взаємодій;

- чітко виражена орієнтація на співпрацю з іншими партнерами, з багатьма суб’єктами, що створює контекст і середовище партнерських відносин;

- стійка здібність до пошуку компромісів, до їх досягнення і здійснення;

- оформлене бажання і уміння здійснювати діалог, довіру, дотримуватися правил гри, формальних та неформальних норм у відносинах;

- готовність і здатність нести обов’язки і відповідальність у всьому спектрі партнерських відносин [8, с. 10].

Таким чином, “партнерів” можна визначити так: це суб’єкти широкого спектра взаємодій, які добровільно орієнтовані на особливий характер взаємних відносин, що ґрунтуються на конструктивному узгодженні своїх цілей; на співпрацю, довіру і чесність; на рівноправ’я, діалог і компроміс; на дотримання правил гри, обов’язків і відповідальності за всі ризики своїх відносин.

У науковому дискурсі зазвичай активно використовуються такі поняття, як “глобальне”, “соціальне”, “політичне”, “військове” і т.д. партнерство. Соціологічний сенс феномена, що розглядається, отримав вираз в концепті “партнерство”. Партнерство визначається І.В. Євдокимовим як один із видів взаємодій між людьми, організаціями, корпораціями, державами, що орієнтовані на уявлення, підтримку, просування їх цілей, цінностей, інтересів. За своєю структурою феномен “партнерство” близький до структури компромісу і, як правило, своїм виникненням зобов’язаний наявності ситуації спільної діяльності декількох суб’єктів. Їх співпраця, солідаристські відносини на якомусь етапі взаємодій потребують закріплення намірів, прагнень у контракті (договорі, угоді і т. д.), а також чіткості позицій, визначення характеру поступок в “загальний казан”, які зазвичай уточнюються в ході реального і складного “торгу” [4, с. 531].

Загальновідомо, що соціальне партнерство у сучасному варіанті почало формуватися у Західній Європі у 60-х роках ХХ ст., коли кризові явища того часу призвели до поширення протестних настроїв робітників, загострення боротьби трудящих за свої

інтереси. Останнім часом проблематика соціального партнерства привертає увагу не тільки дослідників різної дисциплінарної і професійної орієнтації: філософів, соціологів, економістів, політологів, але і представників органів влади, керівників різного рангу, що вирішують практичні питання управління соціально-економічним розвитком [13]. Інтерес до соціального партнерства останніми роками зумовлений низкою факторів, що мають як ґносеологічну, так і соціологічну природу.

Систематизацію основних інтерпретацій цієї категорії, що зустрічаються в науковій літературі, здійснила А. Лобанова [9, с. 302—303]. Доречно привести визначення “соціального партнерства”, сформульоване відомим російським ученим В.А. Міхєєвим. Він характеризує феномен як “цивілізовану форму суспільних відносин у соціально-трудовій сфері, що забезпечує узгодження і захист інтересів працівників, працедавців (підприємців), органів державної влади, місцевого самоврядування шляхом укладення договорів, угод і прагнення до досягнення консенсусу, компромісу по найважливіших напрямках соціально-економічного і політичного розвитку” [12, с.236].

Соціальне партнерство розглядається як “форма регулювання соціально-правових відносин між соціальними суб’єктами через розроблення і реалізацію спільних соціально-трудових договорів, програм чи угод на визначені терміни” [10, с. 269]. Як зазначає Ю. Свеженцова, “соціальне партнерство (або корпоративізм) у багатьох країнах вже зарекомендував себе як дієвий сучасний інститут вирішення конфліктів”, що сприяє мирному урегулюванню соціальних відносин [16, с. 134]. Т. Ляшенко обґрунтувала сутність соціального партнерств як фактора політичної та соціальної стабільності в Україні [11]. С. Іванов у статті “Соціальне партнерство як феномен цивілізації” робить висновок про подвійну природу соціального партнерства, його детермінацію соціальною структурою і діяльністю соціальних суб’єктів [5, с. 98].

Як бачимо, навіть поверхневий огляд дефініцій соціального партнерства показує, що автори, по-перше, розглядають цю категорію стосовно різних сфер життєдіяльності соціуму; по-друге, виділяють різні змістовні аспекти самої категорії. Вказані обставини зумовлюють можливість стверджувати, що саме соціальне партнерство є свого роду основою становлення соціальних відносин — неконфронтаційного, демократичного типу як механізму забезпечення соціальної безпеки у суспільстві. Все це означає необхідність глибокого аналізу, серйозного осмислення феномена соціального партнерства на основі міждисциплінарного підходу, з використанням категоріального апарату і методології досліджень, що використовуються у різних галузях знань від прикладної економіки і науки з державного управління, від соціології до філософії та політології.

Спробуємо визначити роль та місце концепту соціального партнерства як демократичної бази та організаційної основи соціальної безпеки, розкрити його інтеграційний характер, позначити ключові сутнісні характеристики та принципи впровадження.

При визначенні поняття “соціальна безпека” у контексті соціального партнерства доцільно розглянути ряд положень, які дозволяють осмислити генезис самої

категорії.

По-перше, філософія безпеки у XXI столітті може визначити лінію інституціоналізації певної системи відносин, принципів, норм та загальних цінностей у сфері соціальної безпеки. Серед таких понять — “партнерство”, “співпраця”, “солідарність”, “консенсус”, “транспарентність”, “довіра”.

По-друге, сфера “дії”, проблемне поле категорії “соціальна безпека” детально і по-новому розглянуті в Хартії європейської безпеки. Вперше соціальний аспект безпеки поставлено на перше місце і системно позначено в сукупності понять. Виділимо такі етапи: вперше від імені глав держав і урядів розглянуто людський, економічний, військово-політичний вимір безпеки як єдиного цілого; вперше ключові поняття глобальної, європейської безпеки “мир і безпека” охарактеризовані через суто політологічні, ціннісні і нормативні категорії — співпрацю і довіру; — потреба введення нового інституту — “соціальна безпека” — визначена в розділі “Людське вимірювання” Хартії європейської безпеки [21].

Тепер, на думку автора, буде виправдано запропонувати таке визначення поняття “соціальна безпека”: стан захищеності людини, сім’ї, народу; їх цілей, ідеалів, цінностей і традицій, способу та рівня життя і культури; стійке необхідне і достатнє заохочення і розвиток права і обов’язків людини і основних свобод для всіх, без відмінності раси, статі, мови і релігії.

Соціальне партнерство повинне базуватися на принципах взаємної відповідальності бізнесу, держави і людини. Держава, в цілому, відповідає за розробку і реалізацію таких нормативних документів, які виключають можливість розвитку утриманських установок, сприяють самоорганізації, затвердженню місцевого самоврядування, виключають можливість зниження якості життя населення. Важливою умовою становлення і функціонування соціальної безпеки як нового суспільного інституту соціального партнерства може стати формування єдиної політики соціальної безпеки.

Таким чином, першим принципом стає всеосяжність, в якому може бути досягнута узгоджена діяльність неурядових організацій, державних структур, окремих громадян.

Другим принципом може стати рівноправне партнерство всіх учасників єдиного і неподільного простору соціальної безпеки без просторів з різними рівнями безпеки.

Третій принцип — солідарність. У нашому розумінні мова йде про практичний вираз конкретної гуманності, співчуття, інтернаціоналізму до обездолених та принижених, позбавлених можливості працювати, забезпечити гідний рівень добробуту.

Четвертий принцип — транспарентність, відвертість, прозорість будь-якої діяльності для безпеки людини, сім’ї і народу — зрозуміла якість. Цей принцип став актуальним і “увійшов” до наукового обігу на основі феномена “будівництво миру”.

Найважливішою проблемою безпеки є підтримка соціальної цілісності та соціальної солідарності. За допомогою суспільної згоди можуть затверджуватися соціальні відносини, які сприяють відмові від конфронтації і ненависті, розвивають партнерство серед

громадян, незалежно від їх економічного, політичного, соціального стану в суспільстві, національної і релігійної приналежності. Вирішальною підставою виникнення та існування соціального партнерства завжди є соціальна проблема, у вирішенні якої суб’єкти партнерства мають власний інтерес, причому їх інтереси можуть і не співпадати. Звідси витікає, що соціальне партнерство відображає весь спектр відносин держави, з одного боку, і, прагнень до їх регулювання, з другого боку; з боку людини характеризується, по-перше, наявністю суб’єктів взаємодії, інтереси яких в своїй основі протилежні; по-друге, необхідністю усвідомлення учасниками взаємодії відмінностей своїх інтересів; по-третє, усвідомленням того, що ринкова економіка реалізує нову функцію ринкових трудових відносин — захист і реалізацію значущих інтересів суб’єктів праці шляхом освіти спеціальних організаційних структур і організації колективних дій.

Політика соціального партнерства як цивілізована форма суспільних відносин сама по собі не може забезпечити захист інтересів суб’єктів цих відносин. Вона може здійснюватися за допомогою використання системи права. Інтереси особи полягають у реалізації конституційних прав і свобод, в забезпеченні особистої безпеки, в підвищенні якості і рівня життя, у фізичному, духовному й інтелектуальному розвитку людини і громадянина. М. Шугуров виділяє головну суперечність, що є характерною для світової спільноти, — “універсальні за своїм формально-офіційним статусом права людини виявляються локальними” [22, с. 44]. Дослідник підкреслює, що у сучасному світі реалізуються переважно права громадян сильних і багатих держав. Саме тому проголошена універсальність прав людини не запобігає соціальній диференціації з подальшим дозріванням різноманітних конфліктів. Необхідно визнати, що реалізація прав залежить від балансу інтересів усіх сторін та соціально-політичних механізмів, що забезпечують їх соціальну безпеку, в нашому випадку — соціального партнерства.

Результати будь-якої людської діяльності виступають продуктом двох чинників — внутрішніх рушійних сил людини, їх активності, а також зовнішніх соціальних умов реальної дійсності. Характер внутрішніх рушійних сил визначає загальний напрям людської діяльності, постійний саморозвиток і вдосконалення самої особи, а соціальні умови цієї діяльності проявляються у відповідній формі і набувають конкретного специфічного змісту. Забезпечення соціальної безпеки значною мірою зумовлює характер внутрішніх рушійних сил і загальний напрям людської діяльності, а становлення соціального партнерства створює соціальні умови для формування солідарності і поступального розвитку.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Подальший демократичний розвиток України потребує формування ідеології соціального партнерства, яке є формою соціальної взаємодії багатьох державних інститутів і суспільних груп громадянського співтовариства, яка дозволяє їм вільно виражати свої інтереси і знаходить цивілізовані способи їх гармонізації і реалізації Крім того, соціальне пар-

терство може сприяти створенню суспільної системи соціальної безпеки, що дозволить вирішити важливі політичні, економічні та соціальні завдання, найбільш актуальні для сьогоdnішнього періоду, зокрема: вперше інтегрувати державні інститути у сферу реального, а не декларованого захисту громадянського суспільства; поставити державні органи влади під контроль суспільних інститутів; створити механізм захисту основних прав і свобод громадянського суспільства від посягань з боку держави; — обмежити сферу права та компетенцій, а також оптимізувати організаційні й управлінські структури державних органів управління шляхом делегування ряду їх функцій і завдань суспільним структурам.

Характер і зміст суспільної системи соціальної безпеки визначаються цілим набором принципів, тобто взаємозв'язаних основних ідей, відправних позицій і орієнтирів, які покладені в основу формування, функціонування та розвитку соціального партнерства. Найважливішими з них є наступні: демократизм; відвертість; гласність; незалежність; законність, законодавче оформлення і правове регулювання діяльності, використання сил, засобів і методів; деполітизування; гуманізм; справедливість; пріоритет моральних основ; взаємодопомога і самопомога; доброзичливість до тих, хто звертається за захистом; децентралізація в структурній побудові й організації функціонування; зв'язана, рівна і злагоджена взаємодія з державною системою безпеки; пріоритет запобіжно-профілактичних заходів щодо локалізації наслідків небезпеки; сприйнятливості до науки.

Література:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 39.
2. Гнибіденко І.Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова О., В.М. Новіков, Б.Й. Пасхавер. Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / І.Ф. Гнибіденко (ред.). — К.: КНЕУ, 2006. — 291 с.
3. Дічек О.І. Недержавна система безпеки: досягнення і проблеми / О.І. Дічек / Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики: матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю, Київ, 26 травня 2011 р.: у 2 т. / За заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, С.В. Загороднюка. — К.: НАДУ, 2011. — Т.1. — С. 590—593.
4. Евдокимов И.В. Государственно-общественное партнёрство в решении проблем рецидивной преступности / И.В. Евдокимов // Безопасность Евразии. — 2010. — № 2. — С. 531—546.
5. Иванов С. А. Социальное партнёрство как феномен цивилизации / С. А. Иванов // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2005. — Т. 8, № 3. — С. 79—99.
6. Киршин Ю. Человеческоберегающая военная безопасность мирового сообщества: взгляд в будущее / Ю. Киршин. — Клинцы: Изд-во “Клинцовская городская типография”, 2010. — 300 с.
7. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический англо-русский словарь. — М.: АСТ, Астрель,

Транзиткнига, 2004. — 512 с.

8. Кузнєцов В.М. Культура партнерства як культура життя / В.М. Кузнєцов // Безопасность Евразии. — 2010. — № 2. — С. 7—52.
9. Лобанова А.С. Соціально-політичне партнерство у контексті українських реалій: постановка проблеми / А.С. Лобанова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. — Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна. — 2010. — Випуск 16. — 716 с.
10. Лукашевич М. Партнерство соціальне / МЛукашевич, М.Недюха // Соціологічна енциклопедія / уклад. В.Г.Городяненко. — К.: Академвидав, 2008. — 456 с.
11. Ляшенко Т.М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.шлїт.н. за спеціальністю 23.00.02 “Політичні інститути і процеси”. — Київ, 1998. — 18 с.
12. Михеев В.А. Основы социального партнерства: теория и политика: учеб. для вузов / В.А. Михеев. — М.: Экзамен, 2001. — 448 с.
13. Петровський П.М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління: дисертація на здобуття наукового ступеня д. н. з держ. упр. За спеціальністю 25.00.01 “Теорія та історія державного управління”. — Київ, 2009. — 407 с.
14. Политическая социология / Отв. ред. В.Н.Иванов, Г.Ю. Семигин. — М.: Мысль, 2000. — 296 с.
15. Прохожев А.А. Общая теория национальной безопасности: учебник / А.В. Возженников, Н.В.Кривельская, И.К. Макаренко и др. Под. общ.ред. А.А.Прохожева. — М.: Изд-во РАГС, 2005 — 338 с.
16. Свеженцева Ю. Що таке партнерство і як його виміряти: концептуальні і операційні аспекти соціального феномена / Ю.Свеженцева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — №2. — С. 133—148.
17. Сергеева Л.И. Проблема гуманизма в контексте культуры глобализации (Становление основ гуманитарной безопасности в контексте глобализации XXI века) / Л.И. Сергеева // Безопасность Евразии. — 2010. — № 2. — С. 414—423.
18. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Г.П. Ситник, В.М. Олуйко, М.П. Вавринчук; за заг. ред. Г.П. Ситника. — Хмельницький; К.: Вид-во “Кондор”, 2007. — 616 с.
19. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. У 2 ч. Ч. 1 / В.А. Скуратівський, В.П. Трощинський, Е.М. Лібанова [та ін.]; за заг. ред. В.А. Скуратівського, В.П. Трощинського; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К.: НАДУ, 2009. — 456 с.
20. Фомин С.А. Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. / С. А. Фомин. — М.: Флинта: МПСИ, 2007. — 224 с.
21. Хартия европейской безопасности (Стамбул, 19 ноября 1999 года) // Независимая газета. — 1999. — 23 ноября. — С. 6.
22. Шугуров М.В. Современные коллизии прав человека / М.В. Шугуров // Свободная мысль-XXI. — 2004. — № 10. — С. 42—55.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2012 р.